

راه‌های نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در فرزندان

محبوبه ابراهیمی*

مقدمه

دربارهٔ ضرورت و فلسفهٔ حجاب و عفاف بحث‌های گسترده‌ای شده است. اما ترویج این فرهنگ در جامعه و نهادینه‌سازی آن در میان نسل جدید، از مسائل مهمی است که واکاوی آن بایسته است. این مسئلهٔ مهم، تلاش نهادها و مراکز فرهنگی و نیز تلاش و همت مضاعف والدین را می‌طلبد. شاید تصور شود که حجاب فرزند ارتباطی به والدین ندارد و اینان در قبال بی‌حجابی فرزندان، مسئول نیستند؛ اما در آموزه‌های دینی، کاملاً برعکس است. اهمیت نقش والدین در حجاب دختران، به حدی است که حتی دختر بی‌حجاب، علاوه بر اینکه خودش برای بی‌حجابی مجازات می‌شود، مادر باحجابش نیز در آخرت، به این دلیل که از حجاب دخترش غفلت کرده، تنبیه می‌شود.^۱

* کارشناس ارشد مدرسی معارف.

۱. حسین مظاهری؛ تربیت فرزند از نظر اسلام؛ ص ۴.

با توجه به نقش کلیدی والدین در تربیت فرزند، قرآن و روایات تأکید می‌کنند که همگان باید مراقب خود و اعضای خانواده خود باشند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ»^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست، نگه دارید؛ آتشی که فرشتگانی بر آن گمارده شده که خشن و سختگیرند. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نیز فرمودند: «أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ يُعْفَرُ لَكُمْ»^۲ فرزندانان را احترام کنید و آداب آنان را نیکو کنید تا آمرزیده شوید.

بنابراین بایسته است والدین در پوشش اسلامی فرزندان تلاش کنند؛ هرچند که این امر باید روش مند باشد.

والدین در ترویج عفاف نزد کودک و نوجوان می‌توانند عملکردی بازدارنده یا برانگیزنده داشته باشند. نوع تأثیرگذاری آنان با شیوه‌هایی مرتبط است که به کار می‌گیرند. پیوسته تأکید شده که والدین همواره باید در شیوه تربیتی خویش از ابزارهای متناسب با سن فرزند بهره گیرند؛ برای نمونه در کودکی عنصر محبت، محرک فرزند در تأثیرپذیری از والدین است. متأسفانه «از اشتباهات رایج والدین این است که از کودکی فرزندان خود را به پوشش‌های نادرست و ناقص عادت می‌دهند. درحالی‌که آموزش حجاب باید در کودکی انجام شود و بر همین اساس تأکید شده که از کودکی، دختران را به حجاب

۱. تحریم: ۶؛ ر.ک: فضل بن حسن طبرسی؛ مجمع البیان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱۰، ص ۴۷۷.

۲. حسن بن فضل طبرسی؛ مکارم الأخلاق؛ ص ۲۲۲.

عادت دهند»^۱ تا با این روش، از عادت کردن آنها به بی‌حجابی و بیگانگی با حجاب، پیش‌گیری شود. در ذیل به برخی از روش‌هایی که والدین می‌توانند برای نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در کودکان و نوجوانان استفاده کنند، پرداخته می‌شود.

۱. بهره‌مندی از تمثیل

با تشبیه و تمثیل می‌توان برخی مفاهیم عقلی - رفتاری را برای کودکان قابل فهم ساخت. تبیین مسائل اخلاقی و تشبیه آن‌ها به مسائل زندگی روزمره، به ماندگاری و تعمیق آن در ذهن کودکان می‌انجامد.^۲ برای مثال می‌توان از کودک پرسید: «چرا خانم‌ها جواهرات خود را در خانه خود مخفی می‌کنند؟» پس از پاسخ‌دهی وی گفته شود: «موهای تو هم مانند جواهر است که باید از دید نامحرمان مخفی نگه داشته شود». یا دو عدد شکلات بردارید؛ یکی را از روکش و کاغذش خارج کنید و دیگری را همراه با پوشش نگه دارید. سپس هر دو را به زمین بیندازید. بعد به فرزند بگویید: «کدام را ترجیح می‌دهی؟» او به طور معمول شکلات محفوظ با پوست را برمی‌دارد. در این صورت می‌توان با چنین عباراتی به نتیجه‌گیری از تمثیل در ذهن کودک پرداخت: «این یعنی حجاب و پوشش. اگر دوست داری همیشه سالم و خوب بمانی، باید با چیزی مثل حجاب از خودت مواظبت کنی».^۳

۱. رسول جعفریان؛ *رسائل حجابیه*؛ ج ۲، ص ۸۴۰.

۲. محمد جعفری؛ *آسیب‌شناسی تربیت دینی در کودک*؛ ص ۲۰۶.

۲. قصه‌گویی

هنر قصه و داستان این است که با عاطفه و احساس کودک درگیر می‌شود و روش مناسبی است برای بیان بسیاری از مسائل که اثبات آنها نیازمند استدلالی قوی است که نمی‌توان آنها را در حد فهم کودکان شرح داد. در قرآن، روایات و تاریخ اسلام، قصه‌های زیادی وجود دارد که در آنها علاوه بر آموزش مفاهیم و دستورهای دینی به افراد، بر عبرت‌گیری از سرنوشت دیگران نیز تأکید می‌شود.^۱ همچنین می‌توان از سرنوشت‌های دیگر افراد، از جمله افراد مشهور و یا گزارش‌های عبرت‌آموز آسیب‌های اجتماعی استفاده کرد. «تکریم ارزش‌ها و نکوهش ضد ارزش‌ها که اغلب از طریق بیان سرگذشت انسان‌ها صورت می‌گیرد، به خصوص در دروان کودکی، به طور ناخودآگاه و نامحسوس، ارزش پاکدامنی و رعایت حریم‌ها را گوشزد می‌کند و با اعلام زمینه‌های خطر، این دو مفهوم را در زندگی مخاطبان خویش نهادینه می‌کند.»^۲

۳. تشویق و ترغیب

در تربیت دینی، پیام‌ها تحمیل‌کردنی نیستند، بلکه پذیرفتنی هستند؛ از این رو، لازم است والدین بکوشند آموزه‌های دینی را با تشویق و ترغیب همراه کنند و آن را با نرم‌زبانی و لطافت سخن، پذیرفتنی‌تر کنند.^۳ استفاده از واژه‌های دلنشین و زیبا در دعوت فرزندان به حجاب،

۱. مریم صف‌آرا و همکاران؛ «نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در کودکان»؛ ص ۹۸.

۲. پیری ملکی؛ «بررسی شیوه‌های تربیتی و آموزش‌های خانواده پیرامون نهادینه کردن و حفظ حجاب و عفاف در کودکان و نوجوانان»؛ ص ۶.

۳. نعمت‌الله یوسفیان؛ تربیت دینی فرزندان؛ ص ۱۱۴.

نقش اساسی دارد. در این زمینه لازم است بیشتر درباره‌ی زیبایی‌های حجاب سخن گفته شود و سخن از گناه و مجازات‌های سخت آن در مرحله‌ی بعد قرار گیرد.^۱ صحبت دوستانه و سرشار از دوستی و محبت با فرزند نیز در تأثیرگذاری سخن، مؤثر است.

در تشویق کودکان به حجاب نیز می‌توان با پاسخ مثبت در برابر رفتار مطلوب کودک به تحسین او پرداخت. پاسخگویی ممکن است به شیوه‌های مختلف، از جمله ستایش رفتار، ابراز مهرورزی، و اگذاری مسئولیت‌های متناسب با رفتار فرزند و وعده‌ی پاداش به او باشد.^۲ خدا سَلَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده: «مَنْ فَرَّحَ ابْنَتَهُ فَكَأَنَّهَا أَعْتَقَتْ رَقَبَةً مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ»^۳ کسی که دخترش را خوشحال کند، مثل آن است که بنده‌ای از فرزندان اسماعیل را آزاد کرده باشد».

گویند خانواده‌ای از دست فرزند شرورشان کلافه شده بودند و پدر نیز هر بار او را به باد کتک می‌گرفت، به امید اینکه بر اثر تنبیه، دست از کارهای زشتش بردارد؛ اما فایده‌ای نداشت. روزی پدری که از دست فرزند شرورش به تنگ آمده بود، دست فرزند خود را گرفت و نفس‌زنان، نزد حضرت ابوالحسن عَلَيْهِ السَّلَام آورد و از وی شکایت کرد. حضرت فرمود: «فرزندت را نزن!». مرد از امام پرسید: پس چگونه فرزندم را تربیت کنم! امام ادامه داد: «برای ادب‌کردنش از او دوری و

۱. احمد لقمانی؛ چگونه فرزندان ما با حجاب می‌شوند؛ ص ۴۸.

۲. پیری ملکی؛ «بررسی شیوه‌های تربیتی و آموزش‌های خانواده پیرامون نهادینه کردن و حفظ حجاب و عفاف در کودکان و نوجوانان»؛ ص ۳.

۳. حسن بن فضل طبرسی؛ مکارم الأخلاق؛ ص ۲۲۱.

قهر کن!)^۱ سپس فرمود: «ولی مواظب باش که قهرت زیاد طول نکشد و هرچه زودتر با فرزندت آشتی کن.»^۲

۴. نصیحت و موعظه

انسان به دلیل ویژگی‌های مادی زندگی خود، همیشه در معرض جهل و غفلت قرار دارد. استفاده از موعظه و نصیحت، در غفلت‌زدایی او بسیار مؤثر خواهد بود. دختران نیز از این قاعده مستثنا نیستند، بلکه به لحاظ وابستگی عاطفی به پدر و مادر، نصیحت‌پذیرتر هستند. بنابراین در تربیت دختران، بهره‌گیری از پند، موعظه و نصیحت، بسیار اثربخش خواهد بود. در منابع دینی، از موعظه به عنوان «زنده‌کننده قلب»، «بیداربخش»، «جلادهنده دل» و «برطرف‌کننده غفلت» نام برده شده است.^۳ بنابراین والدین موعظه و نصیحت را باید در دستور کار خود قرار دهند؛ چنان‌که در سیره معصومین علیهم‌السلام موعظه و نصیحت به فرزندان دیده می‌شود؛ همچنین شواهد زیادی مبنی بر توصیه‌های بزرگانی همچون لقمان حکیم به فرزندان دیده می‌شود. نیز اهل بیت توصیه‌های فراوانی بر موعظه داشتند؛ برای نمونه، امام علی علیه‌السلام به فرزندان امام حسن علیه‌السلام توصیه می‌کند: «أَخِي قَلْبِكَ بِالْمَوْعِظَةِ»^۴ دلت را با موعظه زنده نگاه دار!»

البته در موعظه به فرزندان نکات زیادی را باید مورد توجه قرار داد؛ از

۱. احمد بن محمد ابن فهد حلی؛ *علاء الداعی*؛ ص ۸۹.

۲. مرتضی بذرافشان؛ *صد حکایت تربیتی*؛ ص ۱۸.

۳. محمد داوودی؛ *سیره تربیتی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت علیهم‌السلام* ج ۲، ص ۱۹۴.

۴. ابن‌شعبه حرانی؛ *تحف العقول*؛ ص ۶۹.

جمله اینکه موعظه نباید با برخوردهای تحکم‌آمیز و امر و نهی‌های لجاجت‌برانگیز همراه باشد. علاوه بر این، دعوت و موعظه باید به موقع و سنجیده و بجا باشد؛ یعنی در هر وضعیت فکری و روحی فرزند، متناسب با همان وضعیت و سطح توقع فرزند، با او رفتار شود.^۱ متأسفانه گاهی والدین روش‌های متعلق به نسل و مقتضیات زمان دیگر را به اجبار به فرزندان خویش تحمیل می‌کنند؛ درحالی‌که فرزندان به دلیل تغییر شرایط و موقعیت اجتماعی، به دنبال خواسته‌ها و مطالبات دیگری هستند؛ در این باره، امام علی علیه السلام می‌فرماید: «لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آدَابِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْرِ زَمَانِكُمْ»^۲ فرزندان را بر آداب خود تربیت نکنید؛ چراکه آنها برای [آینده و] زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند».

۵. الگودهی و الگوسازی

والدین می‌توانند به صورت غیرمستقیم، یعنی از طریق رفتار و عملکرد، بدون استفاده از آموزش‌های گفتاری، به نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در فرزندان بپردازند. معمولاً مادرانی که دغدغه حجاب و عفاف دارند و در برخورد با نامحرم، رفتار عقیفانه از خود نشان می‌دهند و این حالت در وجود آنها نهادینه شده است، در عمل و به طور غیرمستقیم به نهادینه‌سازی باور حجاب و عفاف در فرزند خویش می‌پردازند.

۱. محسن شکوهی؛ تعلیم و تربیت اسلامی؛ ص ۱۵۳.

۲. ابن‌ابی‌الحدید؛ شرح نهج البلاغه؛ ج ۲۰، ص ۲۶۷.

یکی از شیوه‌های مؤثر در نهادینه کردن حجاب و عفاف، روش الگویی است. در این روش، فرد از افراد دیگر سرمشق و الگو می‌گیرد و از رفتار آنان پیروی و خود را با آنان همساز می‌کند. در اینجا باید گفت یکی از اولین کسانی که فرزندان از آنان الگو می‌گیرند، والدین هستند و بنابراین پدران و مادران باید از حیث دیداری، شنیداری، گفتاری و کرداری، اسوهٔ حسنه باشند.^۱

همسویی رفتار و گفتار والدین، نقش مهم و تأثیرگذاری در باورهای دینی و اخلاقی فرزندان دارد.^۲ در واقع، کودکان به این دلیل که نمی‌توانند در کارهایشان هدف‌گیری درستی داشته باشند، تمام توجهشان به پدر و مادر و اطرافیان است و اعمال و حرکات آنها را مشاهده و تقلید می‌کنند.^۳ بنابراین برای باحجاب شدن فرزندان، لازم است مادر، خود الگوی درست حجاب و رفتارهای توأم با حیا باشد تا انطباق رفتار و گفتارش سبب تأثیر کلام او شود و فرزند نیز به حجاب گرایش پیدا کند. به همین دلیل، والدین به‌ویژه مادران، الگوی عملی دختران هستند و لذا گفته می‌شود چنانچه مادران به تربیت اخلاقی دینی، آراسته شوند، می‌توانند فرزندان را هم به اخلاق و آداب دین، مزین کنند.^۴

۱. جواد درستکار؛ «کودکی، بهترین دوران برای آموزش مفاهیم حجاب و عفاف»؛ در:

http://news.police.ir/News/fullStory_printversion.do?Id=۲۸۶۹۴۲

۲. نعمت‌الله یوسفیان؛ تربیت دینی فرزندان؛ ص ۱۱۴.

۳. رضا فرهادیان؛ آنچه والدین و مربیان باید بدانند؛ ص ۳۸.

۴. رسول جعفریان؛ رسائل حجابه؛ ج ۲، ص ۸۴۰.

به همین جهت امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «طوبی لمن کانت أمه عقیفة»^۱ خوشا به حال کسی که مادرش عقیفه باشد».

۶. شناخت هویت و استعداد

از دیگر شیوه‌های تربیتی که موجب نهادینه شدن حجاب و عفاف می‌شود، «هویت‌شناسی» است. هویت‌شناسی باعث می‌شود انسان به عمیق‌ترین لایه‌های درونی انگیزه‌های رفتار خویش هدایت شود. انسان با تعمق در وجود خود، درمی‌یابد که خداوند او را برای هدفی متعالی آفریده است و نباید گوهر ارزشمند وجودی خود را ارزان از دست بدهد. در این روش، تمام تلاش والدین این است که کودک و نوجوان، ارزش وجودی و توانمندی‌های خود را بشناسد و به عزت درونی دست یابد و اقدامات لازم را برای حفظ و ارتقای سربلندی خود انجام دهد. اگر احساس خودباوری در کودکان و نوجوانان تقویت شود، همیشه و در تمام امور سعی می‌کنند ارزش خود را حفظ کنند و نفس خود را به پلیدی‌ها آلوده نکنند و رو به تعالی بروند.^۲ از این رو، در اولین مرحله لازم است ارزش وجودی دختر به او شناسانده شود تا وی دریابد که ارزشش در بدن مادی خلاصه نمی‌شود و مقام او بسیار بالاتر و والاتر از آن است که با خودنمایی، این ارزش زودگذر را برای خود کسب کند.^۳ با این روشنگری، دختر

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۵، ص ۲۸۵.

۲. سیدمحمدرضا علاء‌الدین؛ شیوه‌های مؤثر برای نهادینه کردن حجاب و عفاف در کودکان و نوجوانان از منظر قرآن و روایات؛ مجله قرآنی کوثر، زمستان ۱۳۸۹، ش ۳۷، ص ۱۳۸.

۳. محمود اکبری؛ عفت و پاکدامنی در اسلام؛ ص ۹۲.

نوجوان و جوان درمی‌یابد کسی که حجاب را انتخاب می‌کند و عفت و حیا را برمی‌گزیند، در حقیقت، مهارت تصمیم‌گیری و مدیریت احساس با عقل را فعال کرده و زمینه‌تمرکز فکری و روحی برای رشد و پیشرفت علمی را در خود فراهم کرده است.^۱

۷. تعمیق معرفت دینی

ممکن است نسل جدید، احکام مربوط به حجاب را شنیده باشند، اما تفکر و تعقل و نیز تحلیل مسئله برای آنها اتفاق نیفتاده است. به تعبیر دیگر، برخی مادران نمی‌توانند با تحلیل حجاب و ضرورت‌های آن، فرزند را با حقیقت و فلسفه حجاب آشنا کنند؛ درحالی‌که لازم است حجاب و پوشش اسلامی با بهترین روش‌ها و عمیق‌ترین تحلیل‌ها به نسل جدید عرضه شود؛ درحالی‌که این مسئله درباره حجاب عملی نشده و بحث‌های اساسی درباره حجاب، در حوزه نظری در مقاله‌ها، همایش‌ها و سمینارها مورد توجه قرار گرفته و جنبه عملی آن نادیده گرفته شده است.^۲ باید توجه داشت که برخورد ریشه‌ای در این زمینه و نهادینه شدن آن در وجود فرزندان، با ماندگاری آن در فرد، رابطه مستقیم دارد.^۳ لذا والدین باید در نهادینه شدن حجاب در فرزندان تلاش کنند. این مسئله مهم با ایجاد و تعمیق معرفت دینی، امکان‌پذیر خواهد بود.

بر این اساس، مادران باید الگوی دختران باشند. آیت‌الله اراکی نقل

۱. عبدالحمید واسطی؛ نگاهی دیگر به حجاب (حجاب و مدیریت احساس)؛ ص ۷۷.

۲. احمد لقمانی؛ چگونه فرزندان ما با حجاب می‌شوند؛ ص ۴۳.

۳. محمود اکبری؛ عفت و پاکدامنی در اسلام؛ ص ۹۱.

می‌کند که قبل از انقلاب، شخصی نزد مرحوم آیت‌الله بروجردی رفت و عرض کرد: «در خواب دیدم سه قرآن در خانه دارم که به ترتیب، یکی بزرگ و دیگری متوسط و سومی کوچک است و دیدم هر سه آتش گرفتند. تا آمدم آنها را خاموش کنم، قرآن بزرگ کاملاً سوخت و دومی نیز به کلی از بین رفت؛ ولی موفق شدم قرآن کوچک را که اطرافش آتش گرفته بود، خاموش کنم. تعبیر خوابم چیست؟» آیت‌الله بروجردی فرمود: «من تعبیر خواب نمی‌دانم؛ ولی در تهران شخصی به نام آیت‌الله سیداحمد قمی هست که در تعبیر خواب استاد است. نزد ایشان برو تا خوابت را تعبیر کند». آن شخص می‌گوید نزد آیت‌الله سیداحمد قمی رفتم و خوابم را تعریف کردم. ایشان فرمود: «تو سه دختر داری که یکی بزرگ و دیگری متوسط و سومی کوچک است. دختر اولی و دومی بی‌حجاب شدند. آن دو، همان دو قرآنی بودند که کاملاً سوختند؛ ولی دختر سومت تا درس ابتدایی‌اش تمام شد و خواست به دوره بالاتر برود و به این بهانه بی‌حجاب شود، گفתי دیگر اجازه نمی‌دهم این دختر از دستم برود و او را از رفتن به دبیرستان منع کردی؛ او همان قرآن کوچک است. اطرافش سوخت؛ ولی آتش آن را خاموش کردی. آیا اینها را که گفتم، درست است؟» مرد گفت: کاملاً درست است.^۱

۱. سید نعمت‌الله حسینی؛ نقش زنان صالحه در اصلاح جامعه؛ ص ۴۴.